

Милица КОСТИЋ*

ОБИЉЕЖЈА ДУГОРОЧНОГ КРЕТАЊА ГРАДСКОГ СТАНОВНИШТВА И СТАНДАРДА У УРБАНИМ СРЕДИНАМА ЦРНЕ ГОРЕ

УВОД

Привредни, социјални и друштвени развој Црне Горе у дугом року није био хомоген, као ни у појединим краћим периодима. Укупан развој носи печат основних обиљежја периода у коме су оствариване најбитније социоекономске трансформације. Зато се са разлогом истиче да је у послеријатном периоду индустријализација као модел развоја имала за посљедицу крупне промјене у свим областима.

Деаграризација и терцијаризација су израз тих промјена, као и демографско-популациона кретања и просторни размјештај становништва, урбанизација градова и насеља градског карактера, повећање личног и друштвеног стандарда домаћинства и др. Трансфер становништва са села у градска насеља произвео је промијењени квалитативан однос између пољопривредног и непољопривредног становништва и измјене економске, социјалне и образовне структуре укупног становништва.

Праћење обиљежја дугорочних кретања становништва у градовима и насељима градског карактера и стандарда у њима представља дио шире проблематике привредног, социјалног и укупног развоја. Због тога се у овом раду, кроз вертикалу привредних, социјалних и друштвених збивања у Црној Гори, у другој половини

* Редовни члан ЦАНУ

XX и првом петогодишту XXI вијека, у *два друшћивена сисћема*, сагледава како су се процеси:

а) реализације модела индустријализације, деаграризација, терцијаризација и туристичка валоризација простора у екс-социјалистичком систему, и

б) транзиција система у систем тржишне привреде, измијењене власничке структуре и вишестраначког система, *одражавали на*: демографска кретања, трансфер пољопривредне у непољопривредне дјелатности, миграције становништва са села у град и насеља градског карактера и како је све утицало на стандард градских насеља и становништва које живи у њима.

У раду ће се посебно обрадити:

- Улога градова и насеља градског карактера у развоју Црне Горе;
- Обиљежја дугорочног кретања становништва у градским насељима;

- Стандард градских насеља и становништва. У том склопу пратиће се и стандард домаћинства урбаних насеља, као породичних заједница које својим бројним и разноврсним активностима доприносе задовољавању потреба и повећању животног стандарда.

Као најзначајнији репрезентативни показатељи развоја градова и животног стандарда становништва урбаних насеља, елаборираће се: стамбена изградња и побољшање услова становања; урбанизација, функције центара и комуналне дјелатности; лична потрошња становништва и функције друштвених дјелатности.

1. УЛОГА ГРАДСКИХ НАСЕЉА У РАЗВОЈУ РЕПУБЛИКЕ

Снажан развој секундарних и терцијарних дјелатности произвео је значајне промјене у економској структури становништва Црне Горе, а тиме и градовима и другим градским насељима који су постали имиграциони центри за пријем становништва са села.

Изразити трансфер становништва из пољопривредне дјелатности није био праћен и одговарајућим трансфером село-град, па је у првим пописним периодима, усљед тога, створено стање да изван градских насеља живи и повећава се значајан број непољопривредног становништва. Тако је убрзана девастација пољопривредног потенцијала, а истовремено вршен притисак на урбана подручја и стандард корисника јавне потрошње.

Енормно брзи пораст непољопривредног становништва и снажан притисак на разне непроизводне фондове (стамбени, комунални) и урбану инфраструктуру премашивало је пораст материјалне основе и продуктивност рада. Уз то, пораст запослености преко стварних потреба нових радних мјеста отварао је проблем брзог пораста на радним мјестима која нијесу извршна у непосредној производњи, већ претежно административна.

Прекомјерна концентрација становништва у градовима и неким насељима градског карактера утицала су на нарушавање рационалне урбанизације.

Миграција сеоске радне снаге према градовима изазвала је популациони пораст градова, њихову изградњу и територијално ширење. Изградња нових саобраћајница (Јадранска магистрала, железничка пруга Београд – Бар, Никшић – Титоград, сада Подгорица) и развој туризма допринијели су развоју урбанизације градова – сједишта општина и насеља градског карактера.

Градови и друга урбана насеља у Црној Гори чине центре и носиоце привредног и социјалног, тј. друштвеног развоја.¹ Ту функцију, али у знатно мањој мјери, остварују и поједина туристичка мјеста и подручја посебног природног значаја која се налазе не само у насељима градског карактера већ и у селима.

У градовима и насељима градског карактера је концентрација становништва, запослених, институција, највећи број станова, објеката друштвене инфраструктуре различитих садржаја. Ту се одвија највећи дио активности из привреде (трговине, угоститељства, стамбено-комуналне дјелатности, занатства...), друштвених дјелатности (образовања, науке, здравства, културе, социјалне заштите, физичке културе) и остале ванпривреде (банкарство, службе осигурања и др.). Најкраће речено: одвија се живот *више од њоловине (преко 55,0%) становништва Црне Горе у урбаним њорорима*, гдје степен урбанизације достиже на нивоу Републике од

¹ Функцију центара, иако на ниском нивоу, имали су и у прошлости. Када су били под разним завојевачима (Илирима, Римљанима, Византијом, Турцима, Аустријанцима, Њемцима, Италијанима), патронат завојевача остављао је негативне посљедице на њихово урбано формирање. Ваља истаћи и позитивну чињеницу да су први послеријератни урбанистички планови Црне Горе наслиједили концепцију предратних урбанистичких планова и по њима су се даље радили и унапређивали.

62,8% до 70,0% са разликама по регионима (у средишњем од 36,0% до 69,0%, у приморском од 35,0% до 49,0%, а у сјеверном региону од 16,0% до 31,0%).² Посљедњих година у Подгорици живи и значајан број страних лица која раде у међународним организацијама и дипломатским представништвима (будућим амбасадама).

Живот и развој у урбаним срединама праћен је концентрацијом већине кључних развојних проблема. Број, величина и размјештај већих централних градских насеља у структури урбане мреже не омогућавају оптималан привредни и социјални развој, као и „већу густину јавне инфраструктуре”. Неколико градова у Црној Гори има „једнострану функционалну структуру”, а уз то веома велика развојна ограничења, која су настала у транзицијском процесу са престанком рада привредних предузећа, која су били носиоци укупног развоја, не само тих градова већ и општина.

Посебан проблем је загађење животне средине у градовима, посебно већим, јер се у градовима интензивира стамбена изградња и изградња бројних објеката различите намјене, градских саобраћајница, повећава се број путничких возила и др. Градови и остала градска насеља су највећи „потрошачи простора, енергије и ресурса”. У њима се стварају загађења разне врсте, посебно ваздуха и воде, што утиче на здравље становништва и њихов животни стандард.

Наведене околности и многе друге указују да се у градским насељима остварује развој бројних и различитих дјелатности. Зато су градови моторна снага развоја општине којој припадају, иако су у њима концентрисани различити проблеми.

У раним 60-им и 70-им годинама прошлог вијека, поједина индустријска предузећа представљала су „полове развоја” региона и Црне Горе, а у транзицијском и посттранзицијском периоду ту улогу преузимају градске агломерације са бројним функцијама из области привреде, друштвених дјелатности и остале ванпривреде.

2. ОБИЉЕЖЈА ДУГОРОЧНОГ КРЕТАЊА СТАНОВНИШТВА

У периоду од почетка друге половине XX вијека, послије побједи социјализма у нашој земљи, многи демографски процеси су – мада

² Према: ГТЗ, Влада Републике Црне Горе, Универзитет Црне Горе (2005), *Пројекат СС-АЕ за иштребе Просјорној йлана Рейублике Црне Горе – СС Сїудїјска основа*; Подгорица, стр. 90.

у *главном дугорочни њо својој њприроди – били убрзани*, пошто су се налазили под утицајем убрзаног економског и друштвеног развоја Републике. Индустријализација и развој других непољопривредних дјелатности довели су до корјених промјена у економској структури активног становништва, до *концентрације становништва у градским и мјешовитим насељима* и до просторне мобилности становништва великих размјера. Мобилност је евидентна између региона (из сјеверног ка средишњем и јужном) и унутар сваког.

Убрзани развој друштвених дјелатности (образовање, научна дјелатност, здравство, култура, социјална и дјечја заштита, физичка култура) и остале ванпривреде карактеристични су, такође, као веома битни чиниоци покретљивости становништва ка градским центрима и другим урбаним насељима у Црној Гори.

Наведене тенденције покретљивости становништва ка градским насељима настављене су и у транзицијском периоду – од почетка посљедње декаде прошлог вијека и у закасњелој транзицији, тј. првим годинама овог вијека. Оне се настављају у овом и наставиће се у будућем периоду. Поред унутрашњих миграција, евидентне су и *сиљне миграције*, јер је током 90-их година значајан број избјеглица и интерно расељених лица из бивших југословенских република нашао уточиште у Црној Гори. То становништво се концентрисало у урбаним срединама.

Тако су у дугом року градови који су општински центри и насеља градског карактера у континуитету били, а и сада су, мјеста у којима су концентрисане главне и највећи број институција и гдје је *највише зајослених*. У њима је сада евидентан релативно висок степен урбанизације у поређењу са ранијим стањем и руралним насељима, што је један од важнијих показатеља стандарда градских насеља и становништва које у њима живи. С обзиром на међусобну повезаност демографских и друштвено-економских кретања, становништво Црне Горе у све већој мјери попримало је обиљежја, која су карактеристична за период послје демографске транзиције.

Значајна обиљежја демографског и популационог развоја Црне Горе посебно су изражена у градским насељима због концентрације становништва: умјерени наталитет (који посљедњих година биљежи пад), ниска смртност (са тенденцијом повећања од 1960. године), измијењена старосна структура (опадање удјела младих и пораст учешћа старих у укупном становништву), развијање соци-

јалне и економске структуре становништва и др. Становништво урбаних насеља и читаве Црне Горе је и даље диференцирано по многим обиљежјима кад се посматрају поједина *подручја-региони и средине у Црној Гори*, што је посљедица различитог степена привредног и социјалног развоја, али и специфичних просторних, историјских, економских и других околности. На разлике, посебно регионалне, утицала су и привредно-системска рјешења, која није су погодовала привредној структури Црне Горе.

Примјена модела индустријализације у Црној Гори, као и у читавој претходној Југославији, пресудно је утицала на промјене у просторном размјештају становништва. Она је била интензивна у прве три деценије прошлог вијека, као и терцијализација и туристичка валоризација приморског појаса. Као посљедица наведеног наступале су миграције становништва на релацији село-град.

Општи друштвени и привредни развој земље после Другог свјетског рата отварао је могућност већем дијелу становништва да промијени мјесто становања и запосли се, нарочито у мјестима гдје су подизани нови индустријски и други капацитети. Такви капацитети у Црној Гори подизани су, по правилу, у већим градским насељима и градовима (Никшићу, Подгорици, Пљевљима, Бијелом Пољу, Беранама, Цетињу, Котору, Бару), њиховим предграђима и/или ближој околини.

Изградњу капацитета разних врста индустријске производње, као и производње и услуга у другим привредним дјелатностима у градовима и њиховом окружењу опредјељивало је више фактора, а првенствено: број становника, изграђена привредна и друштвена инфраструктура, радна снага, саобраћајна повезаност са залеђем и окружењем, а у неким случајевима природна богатства и сировинска основа (Пљевља, Мојковац, Никшић, Беране), док су природне љепоте у приморском појасу, Жабљаку, Колашину и Плаву погодовале изградњи туристичких капацитета.

Изградња привредних објеката (индустријских, трговинских, саобраћајних, услужних), као и институција у сфери друштвених дјелатности и остале ванпривреде подстицале су перманентно емиграције становништва из руралних у урбана насеља и градске центре. Долазило је до пресељавања појединаца и цијелих породица по правилу из сеоских у градска или приградска насеља.

Било је и масовних пресељавања из сјеверног у централни регион или приморске градове. Ти процеси се и даље настављају, тако да су градови постали миграциони центри.

У дугорочном периоду, 1948–2003. године, када је извршено *седм њойиса сџановнишџива* (по разним обиљежјима), *домаћинсџива* и *сџанова* (као дијела статистичког информационог система), дешавале су се веома крупне и сложене промјене, тј. трансформације привредног и друштвеног система, демографских кретања, привреде – тј. основне базе и цјелокупне друштвене надградње.

Посматрани период, тј. друга половина XX и почетне године XXI вијека (55 година), веома је хетероген, са било ког становишта да се посматра. Укупан развој није хомоген ни када се посматрају краћи периоди, тј. периоди од по 10 година у једном друштвеном систему. Разлике су евидентне у тим временским интервалима, а нарочито у дугорочном периоду екс-социјализма у нас, у коме је извршено *шест њойиса сџановнишџива (1948–1991)*. Оне су видне и са посебним су обиљежјима, иако се радило о дешавањима у једном друштвеном, економском и политичком, тј. *џреџходном социјалистичком сисџему*. Сваки пописни период карактеристале су промјене, видно изражене готово по свим значајним подручјима, што се одражавало на демографска кретања, демографски развој и урбанизацију.

Посебне промјене десиле су се у посљедњој деценији прошлог вијека, у транзицијском периоду, за које су у посљедњем попису из 2003 (седмом по реду) исте исказане.

Социокономски развој Републике и промјене у расту становништва и његовим компонентама, пратиле су и значајне измјене у свим структурама становништва Црне Горе.

Промјене структуре становништва *џрема врсџи насеља – џрадска* и *осџала* најзначајнији је показатељ развоја и урбанизације градова и насеља градског карактера.

Пописом становништва из 1981. и 1991. године, примијењен је тзв. *џравни криџеријум класификације насеља* према типу, којим су *џрадска насеља* утврђена на основу одлука надлежних служби скупштина општина. На овај начин у попису из 1981. одређено је 38, а у попису из 1991. године 40 *џрадских насеља*.

Преглед 1:

Кретање броја становника у насељима градског карактера и сједишту општине по пописима 1948–2003. за Црну Гору³

Укупно становништво= 100,0

Број становника по методологији ранијих пописа								
Пописи	Становништво Црне Горе		Градови и насеља градског карактера			Сједишта општина – градови		
	Укупно	Индекс	Укупно	Индекс	Учешће –%	Укупно	Индекс	Учешће –%
1948.	377.305	—	79.196	—	21,0	66.868	—	17,7
1953.	419.950	111,3	98.774	124,7	23,5	83.939	125,5	20,0
1961.	471.994	112,4	101.517	102,8	21,5	126.347	150,5	26,8
1971.	529.604	112,2	181.283	178,6	34,2	193.786	153,4	36,6
1981.	584.310	110,3	296.251	163,4	50,7	263.585	136,0	45,1
1991.	615.035	105,3	358.175	120,9	58,2	314.370	119,3	51,1
2003.	673.094	109,4	393.964	110,0	58,5	363.820	115,7	54,1
<i>Динамика – 2003:1948</i>								
Повећање (број)	295.789		314.768			296.952		
Индекс		178,4		497,5			544,1	

Број становника по методологији пописа 2003.								
Пописи	Становништво Црне Горе		Градови и насеља градског карактера			Сједишта општина – градови		
	Укупно	Индекс	Укупно	Индекс	Учешће –%	Укупно	Индекс	Учешће –%
1991.	593.504	—	347.192	—	58,5	315.274	—	53,1
2003.	620.145	104,5	383.808	110,5	61,9	347.987	110,4	56,1
<i>Динамика – 2003:1991</i>								
Повећање (број)	26.641		36.616			32.713		
Индекс		104,5		110,5			110,4	

Основни и изведени показатељи који су садржани у прегледу одражавају тенденције кретања: а) укупног становништва, б) ста-

³ Извори: Завод за статистику – Монстат (2005), *Попис становништва, домаћинства и станова у 2003. и Становништво – Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2003; Подаци по насељима, Књига 9, Подгорица, стр. 14, 16, 18, 22, 26, 30, 32, 36, 38, 42, 46, 50, 54, 56, 58, 62, 68, 70, 72, 74, 76, 82, 84.* и Монстат (2005), *Статистички годишњак 2005, Подгорица, стр. 46.* Аутор је формирао преглед и извршио cjелокупну обраду.

новништва у градовима и насељима градског карактера и ц) посебно становништва у већим градовима који су општински, регионални и републички центри.

Они изражавају синергију демографских и социоекономских трансформација у Црној Гори у средњем и дугом року.

Кретање *укујноі сїановнишїва* Црне Горе карактерише сталан пораст из периода у период и у периоду од протеклих 55 година. У читавом раздобљу од 1948. године, када је извршен први попис, па до 2003. број становника повећан је за 295.789 или 1,8 пута. Остварен је умјерен раст становништва са високом просјечном годишњом стопом раста и са тенденцијом њеног смањивања. Нисходно кретање стопе раста становништва, које је посебно карактеристично за период 1991–2003, није задовољавајуће, јер је евидентан пад стопе наталитета, а повећање броја становника за 26.641 резултат је механичког прилива.

Структура становништва са аспекта просторног размјештаја насеља одражава миграционе процесе на релацији село-град. Евидентно је демографско пражњење великог броја сеоских насеља, а интензивно повећање броја становника у градовима – сједишту општина и насељима градског карактера.

– У периоду 1948–2003. године, перманентно је повећаван број становника у *їрадовима и насељима їрадскої каракїтера*, која поред главног града општине обухватају и насеља која се по правним критеријумима класификације, тј. одлукама скупштина општина третирају као градска. То су насеља у десет општина: Вирпазар, Стари Бар и Сутоморе (Бар), Бечићи, Петровац на Мору, Свети Стефан (Будва), Спуж (Даниловград), Доброта, Пераст, Прчањ, Рисан (Котор), Гусиње (Плав), Градац (Пљевља), Тузи (Подгорица), Бијела, Зеленика, Игало (Херцег Нови), Доња Ластва (Тиват) и Ријека Црнојевића (Цетиње).

У насељима градског карактера интензивнија је динамика кретања, тј. повећања броја становника из једног у други пописни период и за раздобље од 1948. до 2003. године, него за укупно становништво.

За дугорочни период повећан је број становника са 79.196 (1948) на 393.964 (2003) или за 314.768, *шїто је четїири їуїта више*.

Учешће становништва ових насеља у укупном броју становника Црне Горе стално је повећавано, док је учешће становни-

штва осталих насеља (сеоских и мјешовитих) смањивано. Године 1948, износило је 21,1% и стално је (изузев 1961) повећавано: 23,5% (1953), 21,5% (1961), 34,2% (1971), 50,7% (1981), 58,2% (1991), 58,5% (2003. године).

Кретање броја становника у *градовима – главном граду Ойштинне и Републике Црне Горе (Подјорици) и градовима у сједишћу осталих 20 ойштина* има евидентне тенденције сталног повећања из пописног периода у сљедећи, као и за насеља градског карактера у цјелини и дугорочно раздобље. Међутим, овдје је *интензивеи повећања израженији*, што илуструју индекси и просјечна годишња стопа раста.

У периоду од 1948. до 2003. године, укупан број *становника у градовима – сједишћу ойштина*, повећан је са 66.868 на 363.820, тј. 296.952 *становника или 4,4 љуџа*. Ово *повећање веће је од повећања укупног становништва два љуџа, а становништва градског карактера 0,4 проценти* поена.

Очигледно, наставља се механички прилив становништва, који уз природни прираштај и степен запослености у градовима чини једно од главних обиљежја урбаних средина у овом периоду.

Учешће становништва у градовима – општинским центрима и центру Републике у структури укупног броја стално је повећавано. Износило је респективно: 17,7% (1948), 20,0% (1953), 26,8% (1961), 36,6% (1971), 45,1% (1981), 51,1% (1991) и 54,1% (2003. године), са тенденцијом повећања учешћа у периоду последије посљедњег пописа.

Развој градова и насеља градског карактера, као и приградских насеља, и даље ће представљати окосницу развоја терцијалних и квартијалних дјелатности који ће се највећим дијелом, а у већини општина у цјелини, развијати у градовима или насељима градског карактера.

Повећању укупног становништва и становништва градских насеља кореспондирало је и кретање броја домаћинства.

Прејлед 2:
Број домаћинства у Црној Гори⁴

Укупно = 100,0

По методологији ранијих пописа								
Пописи	Укупно		Градска			Остала		
	Број	Индекс	Број	Индекс	Учешће -%	Број	Индекс	Учешће -%
1948.	83.675	—	22,398	—	26,8	61.277	105,7	73,2
1953.	92.172	110,2	27.377	122,2	29,7	64.795	104,3	70,3
1961.	106.576	115,6	38.995	142,2	36,6	67.851	97,3	63,4
1971.	121.913	114,4	56.143	144,0	46,1	65.770	99,0	53,9
1981.	142.692	117,0	77.550	138,1	54,3	65.142	101,1	45,7
1991.	163.274	114,4	97.396	125,6	59,7	65.878	108,2	40,3
2003.	186.517	114,4	115.424	118,5	61,9	71.295	116,3	38,1
Динамика – 2003:1948								
Повећање	102: 842		93.026		90,5	10.018		9,5
Индекс		222,9		515,3			10,018	

По методологији пописа 2003.								
2003.	180.517	—	113.312	—	62,8	67.205		37,2

Адекватно миграционим кретањима становништва, у градским насељима перманентно се повећава број нових домаћинстава. У читавом дугорочном периоду (1948–2003) укупан број домаћинства повећан је за 102.842 или 2,2 пута, од тога градских 93.026 или 90,5%, а осталих 10.011 или 9,5%.

3. СТАНДАРД УРБАНИХ НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВА – НАЈЗНАЧАЈНИЈИ ПОКАЗАТЕЉИ

Није случајно што је процес измјена демографских структура, посебно економске структуре становништва Црне Горе, настао у сфери рада и запослености која се брзо развијала, подстицана инду-

⁴ Извор: Монстат – Завод за статистику (2006), *Попис становништва, домаћинства и станова у 2003. и Становништво и станова у 2003. Становништво; Упоредни прејлед домаћинства 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2003, Станови 1971, 1981, 1991. и 2003.* Подгорица, стр. 14–15. Преглед је формиран и обраду извршио аутор.

стријализацијом и изградњом привреде и ванпривреде који су били лоцирани у градским насељима или непосредној околини. Тако је развој индустријских и непољопривредних грана и дјелатности утицао на мијењање глобалне структуре друштва које је временом прогресивно добијало, поред индустријских, и урбане карактеристике.

Експанзија производње добара и услуга стварала је и ствара *услове за повећање животног стандарда*. У томе, сфера друштвених дјелатности у цјелини и посебно образовање, здравствена дјелатност, социјална и дјечија заштита и други облици рада у ванпривреди (чије се активности финансирају као дио јавне потрошње), стичу завидно мјесто.

Мијењањем институција које регулишу репродукцију радне снаге и становништва, као и друштвених вриједности и погледа на живот, утиче се и на стандард становништва и домаћинства, посебно у градским насељима.

У присуству бројних и дугорочних материјалних, друштвених и социопсихолошких промјена утиче се на квалитативне компоненте животног стандарда, нарочито неких категорија становништва. Те промјене утичу закономјерно на убрзање демографске транзиције: продужава се трајање живота и снижава стопа рађања.

3. 1. *Стамбена изградња и побољшање услова становања*

Животни стандард становништва и домаћинства у значајној мјери условљен је *условима и стандардом становања и урбанизације насеља*. Зато се са правом може рећи да је број станова, тј. укупан стамбени фонд градских насеља, један од значајнијих показатеља стандарда становништва, домаћинства и насеља, посебно градских. Стамбеним фондом обухваћени су станови у Републици Црној Гори. Њега чине настањени и празни станови намијењени за стално становање.

У стамбени фонд нијесу укључени станови који се користе повремено за одмор и рекреацију и за вријеме сезонских радова у пољопривреди, настањене пословне просторије, просторије настањене из нужде, колективни станови и радничке бараке привременог карактера.

У прегледу који слиједи приказаће се број станова и стандарди становања свих насеља у Црној Гори – градских и осталих за преко четрдесет година (42) минулог периода, за који су статистичким пописима обухваћена ова истраживања.

Прејед 3.

Станови за стално становање према пописима – Република Црна Гора⁵
Укупно=100,0
Индекс, 1 – укупно; 2 – градска насеља

	1961.		1971.		1981.		1991.		2003.		Динамика Индекс 2003:1948	
	Укупно 100,0	Градска насеља	Укупно 100,0	Градска насеља	Укупно 100,0	Градска насеља	Укупно 100,0	Градска насеља	Укупно 100,0	Градска насеља	2003:1948	
											1.	2.
Број станова, хиљада	93	19	112	50	131	69	170	99	249	137	267.7	721,1
Учешће –%		20.4		44.6		52.7		58.2		55.0		
Површина станова, хиљада m ²	3.635	846	5.184	2.033	8.041	4.317	10.878	6.467	13.607	8.336	374.3	985.3
Учешће –%		23.3		39.2		53.7		59.5		61.3		
Просјечна величина 1 стана, m ²	39	45	46	48	61	62	64	65	66	67		
Индекс		115.4		104.3		101.6		101.4		101.5	169.2	148.9
Просјечна по- вршина стана на 1 лице, m ²	8.8	8.3	9.9	11.4	14.4	15.1	17.9	18.2	21.9	21.7		
Индекс		106.4		115.2		104.9		101.7		99.1	280.8	261.4
– Просјечан број лица на 1 стан	5.0	5.4	4.6	4.2	4.2	4.1	3.6	3.6	3.0	3.1	60.0	57.4
Индекс		23.3		39.2		53.7		59.5		61.3		

Побољшање услова становања евидентно је у свим градским срединама. Изградњом великог броја станова, импозантне укупне површине, у периоду од 1961. до 2003. године, затим реконструкцијом и модернизацијом значајног броја станова, опремљеношћу станова електричним и водоводним инсталацијама и доградњом купатила и помоћних просторија, перманентно су побољшавани услови

⁵ Извори: Завод за статистику – Монстат (2005), *Статистички годишњак 2005*, Подгорица, стр. 135. и 136. и Завод за статистику – Монстат, *Попис становништва...*, књига 9, *Op. cit.*, стр. 14. У пописима станова у насељима претежно градског карактера, 1961, као и у пописима 1971, 1981, 1991. године, примијењена је иста дефиниција стана. Код пописа из 1961. године, посебним станом, на селу, сматрала се свака стамбена зграда на пољопривредном газдинству. У пописима из 1971, 1981. и 1991. године, за станове у граду и на селу примијењена је иста дефиниција.

становања становништва и домаћинстава у градовима и насељима градског карактера. Истовремено, тај процес је био далеко мање интензиван у руралним насељима у којима је значајан број насеља остао са релативно малим бројем становника, а да и не говоримо о сеоским насељима која су перманентно остајала без становника.

У периоду од 1961. до 2003. године, евидентна је *инијензивна изградња станаова у свим насељима* (градским и осталим). Укупан број станова 1961. износио је 93 хиљаде, површине 3.635 хиљада m^2 , а 2003. 249 хиљада, површине 13.607 хиљада m^2 . Повећање станова износи 156 хиљада или 2,7 пута, а површине 9.972 хиљаде m^2 , тј. 3,7 пута.

На велико повећање стамбеног фонда пресудно је утицала изградња станова у *градовима и њиховом њредирању, као и насељима градског карактера*. То илуструје интензитет изградње станова у градским насељима и њихово учешће у укупном броју станова (гдје су укључени и стамбени објекти на сеоском подручју).

Године 1961, у 38 *градских насеља* било је 19 хиљада станова, површине 846 хиљада m^2 , а 2003. 137 хиљада, површине 8.336 хиљада m^2 . У посматраном периоду повећан је број станова за 7,2 пута, а површина (m^2) 9,9 пута.

Учешће станова градских насеља у укупном броју повећано је са 20,4% 1961, на 55,0% 2003 године, тј. 34,6 процентних поена или 2,7 пута.

Са повећањем броја станова побољшаван је *стандард станаовања становништва*. Просјечна величина једног стана у урбаним насељима повећана је са 45 m^2 (1961) на 67 m^2 (2003), тј. 1,5 пута или за 48,9%, а просјечна површина стана на једно лице са 8,3 m^2 (1961) на 21,7 m^2 (2003. године), тј. 2,6 пута.

Насупрот претходном, просјечан број лица на један стан у градским срединама смањен је са 5,4 (1948) на 3,1 (2003) или 1,7 пута. То је посљедица пада наталитета, повећања личног стандарда неких домаћинстава, који су од заједничког породичног домаћинства формирали више појединачних, као и еманципације становништва којем не одговарају заједнице становања, тзв. родовске заједнице.

Повећање стандарда илуструју показатељи и позитивне тенденције у опремљености станова инсталацијама и помоћним просторијама, као и комуналне мреже и сервиса.

Прејед 4.

Станови за стално становање и површина према опремљености инсталацијама и помоћним просторијама и броју станова у својини физичких лица за Црну Гору⁶

Попис 2003.

	Број станова и површина у m ²	Опремљеност инсталацијама		Опремљеност пом. просторијама		Станови у својини физичких лица	
		Водовода	Ел. струје	Купатилом	Тоалетом		
Црна Гора	Број Површина (хиљ. m ²)	206.153 13.607	180.896 12.385	204.469 13.530	167.788 11.739	157.436 11.034	201.636 13.373
Градска насеља	Број Површина (хиљ. m ²)	125.178 8.336	123.181 8.245	125.009 8.326	118.769 8.053	112.234 7.635	122.048 8.177
Остала	Број Површина (хиљ. m ²)	80.975 5.271	57.715 4.141	79.460 5.203	49.019 3.685	45.202 3.399	79.588 5.196

Структура - %

Црна Гора: Број станова=100,0
Површина=100,0

Градска насеља	Број Површина (хиљ. m ²)	60,7 61,3	68,1 66,6	61,1 61,5	70,8 68,6	71,3 69,2	60,5 61,1
Остала насеља	Број Површина (хиљ. m ²)	39,3 38,7	31,9 33,4	38,9 38,5	29,2 31,4	28,7 30,8	39,5 38,9

Код станова у својини физичких лица, у свим насељима извјесна је тенденција побољшања стандарда становања. Од укупног броја, 60,7% станова и 61,3% површина су у градским насељима. Станови у овим насељима су опремљени инсталацијама и помоћним просторијама у високом проценту и то: водоводним инсталацијама 68,1%, електричним 61,1%, купатилом 70,8%, тоалетом 71,3. У односу на ранији период и рурална насеља то је тренд који је повољан, иако би степен опремљености станова, посебно старих, требало да буде много већи.

За посљедњих неколико година на овом плану није постигнут очекивани напредак. То се не односи на станове који се адаптирају или нове који се граде на атрактивним локацијама, јер они испуњавају високе стандарде.

⁶ Извор: Завод за статистику – Монстат (2005), *Статистички годишњак 2005*, Подгорица, стр. 276. Обрада сопствена.

Карактеристично је и смањивање квалитета (грађевинско-техничких карактеристика) стамбених зграда, нарочито последице приватизације стамбеног фонда и укидања друштвених стамбених фондова, те недовољно одржавање стамбеног фонда.

Посебно треба истаћи појаву и проблем насеља за „маргинализоване” групе становништва, која су са нижим степеном инфраструктурне „опремљености” и незадовољавајућим квалитетом стамбених насеља. Она су, по правилу, изграђена на периферији града на посебној локацији. (Примјер: Насеље на Врелима Рибничким у Подгорици и др.)

Почетком овог вијека, стамбена изградња је интензивирана нарочито у неколико већих градова у средишњем региону – у Подгорици и Никшићу и на Црногорском приморју – у Будви.

Интензивну стамбену изградњу илуструје број завршених станова и станова у изградњи у 2000. и 2004. години, њихова структура и укупна површина.

Године 2000, број завршених станова у Црној Гори износио је 2.360, а 2004, 3.116 или 750 више, а број незавршених, тј. станова у изградњи, 7.786 и 9.940 (2004) или 2.154 више.

Станови се највећим дијелом, чак 90,0%, граде у приватном сектору.

Структура изграђених и станова у изградњи веома је промјенљива, нарочито када се ради о становима који се граде из приватног капитала неких власника.

Карактеристично је истаћи да у посљедњих пет година скоро половину изграђених станова чине велики и комфорни станови: трособни (33,9%), четворособни, петособни и већи, док мањи (гарсоњере и једноособни) учествују у укупном броју само са 22,0%.⁷

Поред позитивног тренда градње и стандарда становања, постоје негативне посљедице такве градње: непланска градња на зеленим површинама, угрожавање животне средине, дивља градња и др.

3. 2. Урбанизација, функције центара и комуналне дјелатности

У почетном периоду изградње претходног социјалистичког система, процес урбанизације у Црној Гори одвијао се споро. Реа-

⁷ Извор: *Исто*, стр. 141. Обрада сопствена.

лизовањем модела индустријализације и деаграризације даван је подстрек развоју градова. Темпо урбанизације бивао је све већи са интензивирањем снажне индустријализације земље и досељавањем становништва из села у градове.

У овом континуираном процесу, урбанизација градских насеља временом је биљежила узлазни тренд.

Једна од важнијих позитивних промјена у процесу урбанизације у Црној Гори је стално повећање градова. Према класификацији из 1948, била су урбанизована четири, 1953. девет, 1961. 11, а 1971. 19 градских насеља, да би се према *правном кришеријуму класификације*, тј. одлукама скупштина општина, тај број повећао на 38 (1981), односно 40 (2003. године).

Коефицијент урбанизације Црне Горе према пописима био је: 1953 – 15,4%; 1961 – 21,5 и 1971. године – 34,23%. Током више деценија наставља се пражњење становништва из сјеверног региона, изразита концентрација у средишњем региону и стални раст у јужном. Поједини градови, а нарочито Подгорица, Никшић, Херцег Нови, Будва и Бар све више се развијају и просторно шире услед повећања укупног броја становника, претежно на рачун пражњења руралних насеља околних простора сједишта општина, тј. градова. То има за посљедицу *јачање тренда субурбанизације и просторне проширене развојности*.

Степен урбанизације је у сталном порасту, тако да на нивоу Црне Горе сада износи од 62,8% до 70,0%, а разликује се по регионима. У сјеверном региону износи од 16,0% до 31,0%, средишњем од 36,0% до 69,0% и приморском од 35,0% до 49,0%. Поједини градови у којима долази до перманентног повећања и концентрације становништва имају повећане степене урбанизације, као што су: Подгорица (73,0%), Тиват (74,0%), Улцињ (42,0%) и др. Густина насељености је недовољна за очекивани степен урбанизације.⁸

Комунално „опремање” и уређење градских насеља је различито за поједине врсте. Питање водоснабдијевања није задовољавајуће у већини градских и приградских насеља у Црној Гори. Каналисање отпадних и атмосферских вода изведено је у скоро свим

⁸ Према: ГТЗ – Њемачка организација за техничку сарадњу, Влада Републике Црне Горе, Универзитет Црне Горе (2005), *Пројекат СС-АЕ за иштребе просторног плана Републике Црне Горе – Студијска основа*; Подгорица, стр. 90.

градским насељима (урбанизованим језгрима). Скоро сва насеља снабђевена су електричном енергијом, осим мањег броја тешко приступачних села у средишњем и сјеверном региону. Мрежа телефонских чворних централа је добро постављена, али је број телефонских прикључака испод просјека. Поштански, телеграфски и телефонски промет се стално унапређује. Комунална уређеност простора градова стално се побољшава, нарочито у приморском и средишњем региону.⁹ Улице, коловози, зелене површине и пијаце у свим градовима одржавају се у складу са степеном организације комуналних служби и материјалним могућностима.

У урбанистичком моделу развоја, посебно мјесто припада републичком центру, регионалним, субрегионалним, општинским и субопштинским центрима. Главни градови – општински центри, остварују основне и шире функције за становништво градских и осталих насеља.

3. 3. Лична потрошња

Лична потрошња, као најважнија компонента животног стандарда, има посебан значај у склопу процеса репродукције и стандарда становништва и домаћинства у урбаним и руралним срединама. Због тога је од посебног значаја њено кретање у склопу намјенске расподјеле и финалне употребе друштвеног производа, као и динамичке и структурне промјене које у њој настају.

Структура личне потрошње изражава се као учешће елемената – вриједности одговарајућих производа и услуга, као и вриједности натуралне потрошње у укупној личној потрошњи, израженој у вриједносном изразу.

У свим домаћинствима (пољопривредна, мјешовита, непољопривредна) у Црној Гори, евидентне су динамичке и структурне промјене личне потрошње, мада су обиљежја веома различита за поједине периоде. На промјене је утицало *више фактора*:

– демографска кретања (пораст становништва, старосна структура, промјене у економско-социјалној структури становништва, регионални размјештај становништва);

⁹ Исто, стр. 94.

– ниво економске развијености (пораст плата потрошача и њихова дистрибуција, цијене, односи зарада и цијена);

– промјене животних услова становништва (култура становања, навике у потрошњи, степен образовања, здравствени услови и др.).

Лична потрошња у *градским насељима* у Црној Гори гдје доминирају *непољопривредна домаћинства* (тј. домаћинства чији су сви активни чланови у сталном радном односу, или су занатлије, лица која обављају професионалну дјелатност у виду занимања или су пензионери) представља потрошњу која се заснива на расположивим новчаним средствима близу 98,6% (1985) и 99,5% (2004), а свега око 1,4% и 0,4% на вриједности натуралне потрошње.

Новчана средства непољопривредних домаћинстава потичу највећим дијелом из радног односа. Године 1966, износила су 85,4%; 1985, 68,5% и 2004, 56,1%; ван редовног радног односа 1,5%; 3,1% и 8,3%; по основу пензијског осигурања 4,4%; 18,8% и 19,2%, а из осталих извора (остала социјална примања, примања из иностранства, нето примања од имања – радње, закуп и продаја имовине, добици, поклони...) 8,7%; 8,04% и 7,4%.¹⁰

Код пољопривредних и мјешовитих домаћинстава, новчана средства су значајно мања у укупним расположивим средствима, али је учешће вриједности натуралне потрошње знатно веће. Код пољопривредних домаћинстава, вриједност натуралне потрошње износила је 28,3% (1980) и 24,6% (2004), а код мјешовитих 4,6% и 29,3%.

При дистрибуцији укупно расположивих средстава за личну потрошњу, поједини тип домаћинстава имао је различити приоритет издавања.

Иако су, ради одржавања егзистенције и очувања здравља становништва, сва домаћинства највише средстава давала за исхрану 42,6% (1980) и 44,0% (2004), хигијену и његу здравља, огрев и освјетљење, саобраћај и ПТТ услуге, евидентне су разлике у висини издавања појединих типова домаћинстава.

¹⁰ Извори података: Др Милица Костић (1999), *Нейроизводна појрошња и промјене у привредном систему*; Универзитет Црне Горе – Економски факултет – ИДЕИ, Подгорица, стр. 221; Републички завод за статистику (1974); *Статистички годишњак СР Црне Горе*, 1974, Титоград, стр. 186. и Завод за статистику – Монстат (2005), *Статистички годишњак 2005*, Подгорица, стр. 81.

Непољопривредна домаћинства, која живе у *урбаним срединама*, значајнија средства усмјеравала су за намјену која је показатељ већег квалитета стандарда личне потрошње. Учешће исхране у употријебљеним средствима ових домаћинстава повећавало се у односу на 1974. годину, када је износило 34,7%, а смањивало у другорочном периоду – са 47,3% (1985) на 44,7% (2004). И поред тога, трошкови за исхрану су доминантни. И показатељи издвајања за луксузну потрошњу (пиће, дуван и прибор за пушење), као и за огрев и освјетљење и друге личне намјене показују неповољније односе у 2004, него у 80-им годинама прошлог вијека. У односу на пољопривредна и мјешовита, код непољопривредних домаћинстава у градским насељима већа су издвајања за те намјене, као и за хигијену и његу здравља, образовање и разоноду, саобраћај и ПТТ услуге, поклоне и сл. Ова домаћинства имају и издатке за отплате кредита и зајма.¹¹

Према анкети Монстата о потрошњи домаћинстава у 2005. години, која је усаглашена са међународним стандардима и препорукама ЕУРОСТАТ-а и УН-а (иако је нешто другачија класификација у односу на период до 2004), тенденције расположивих и употријебљених средстава домаћинстава на урбаном подручју у 2005. години су идентичне као и у ранијим годинама. Зараде и наднице су чиниле 66,1%, приходи по основу пензијског осигурања 19,9%, а сва остала примања 14,0%. У структури употријебљених средстава, храна и безалкохолна пића учествовала су са 39,0%, становање, вода, струја 12,7%, транспорт 8,4%, одјећа и обућа 7,4%..., што се разликује у односу на кретања у руралним насељима.¹²

Код домаћинстава у градовима и насељима градског карактера, дошло је до промјене структуре исхране домаћинстава. Ријеч је о квалитативним промјенама исхране. Евидентна је већа заступљеност и пораст скробастих материја, а опадање калорија животињског поријекла и „витаминских калорија”.

Снабђевеност домаћинстава трајним потрошним добрима је значајан показатељ нивоа личног стандарда. То је индикатор квалитативних промјена стандарда домаћинстава, као и нових тен-

¹¹ Детаљније о наведеном види у првом извору који је наведен у фусноти 10.

¹² Монстат – Завод за статистику (2006), *Саопштење бр. 47 – Анкета о потрошњи домаћинстава у 2005. години*, Подгорица, стр. 3.

денција у кретању производње разних врста производа намијењених породици.

Према готово свим значајнијим потрошним добрима домаћинства у урбаним и руралним срединама Црне Горе, биљеже се позитивне тенденције у дугом року, јер се стално повећавао број разних добара.

Према анкети Монстата из 2005. године, на узорку од 819 анкетираних, а 115.244 оцијењеног броја домаћинства, у урбаном подручју Републике, домаћинства која су у градовима и насељима градског карактера далеко су боље снабђевена трајним потрошним добрима од свих домаћинства, домаћинства у руралном подручју и у Подгорици. То се односи на следећа потрошна добра: електрични шпорет, електрична пећ (све врсте), бојлери, фрижидер, замрзивач, машине за прање веша и сућа, пегла, фен, усисивач, клима уређај, телевизор, видео-рикордер, персонални рачунар, прикључак на Интернет, фотографски апарат, телефон, мобилни телефон и путнички аутомобил.¹³

Све што је претходно изложено указује да је квалитет личног стандарда у градским насељима бољи него у руралним.

3. 4. Функције друштвених дјелатности

Друштвене дјелатности у претходном периоду и савременим условима, па и у условима кризе, транзицијским и посттранзицијским условима, представљају основне носиоце социјалног развоја. Својим многобројним и разноврсним активностима, подстицајно и повратно утичу на укупан развој и чине његов саставни дио.

Сфера друштвених дјелатности у цјелини и дјелатности појединачно (васпитно-образовна, научна дјелатност, дјелатност културе, здравствена дјелатност, социјална заштита, физичка култура), пружају услуге читавом становништву Републике.¹⁴ У њима је запослено 26.756 (2003), што чини 24,0% укупног броја запослених у Црној Гори. Највећи број запослених је у образовању (48,6%), а затим у здравству и социјалном раду (37,5%). Број запослених у овим

¹³ *Истио*, стр. 11.

¹⁴ Детаљније види: Др Милица Костић (2005), *Развој друштвених дјелатности...*, ГТЗ – Њемачка организација за техничку сарадњу, Влада Републике Црне Горе, Универзитет Црне Горе, Подгорица, стр. 15–17 и 64–68.

дјелатностима са врло високим учешћем чини високообразовани кадар разних профила стручности.

Институције у којима се остварују програмски садржаји појединих дјелатности лоциране су, у највећем проценту, у градовима и насељима градског карактера. У руралним насељима, тј. центрима, лоциран је веома мали број институција основног образовања, културе, здравствене заштите...

Градови су у склопу развојних програма и просторних планова општина развијали и унапређивали институције на више нивоа (општина, центри у средишту општине, регион, Република). Главне, тј. најзначајније и најбројније институције из свих друштвених дјелатности и остале ванпривреде (државне управе, администрације, судства, банкарства), као и међународне организације и дипломатска представништва – будуће амбасаде, налазе се у Подгорици која је општински и републички образовни, културни, административни и привредни центар у коме је, према попису из 2003. године, било 136.473 становника, тј. 22,0% укупног броја становника Црне Горе. Сада је тај број већи и износи око једне четвртине.

И у другим градовима, тј. сједиштима општина, и неким насељима градског карактера, постоје образовне, културне, здравствене институције и друге институције друштвених дјелатности и остале ванпривреде и значајан број запослених високообразованих кадрова, који реализује њихове програме. На тај начин становништво општина, а првенствено градска популација, кроз њихов рад, тј. услуге које пружају, остварује *друштвени стандард*.

Показатељи о броју и просторном размјештају установа из сфере друштвених дјелатности, као и међуоднос броја тих установа и броја становника, битни су показатељи друштвеног стандарда.

У 2004. години, број институција у Црној Гори, по дјелатностима, био је:¹⁵

– *Образовање* – 674 школе (предшколско васпитање и образовање – 82 установе, редовно основно образовање – 459 школа, специјално основно – 12, редовно средње – 46, специјално средње образовање – 3, основно образовање одраслих – 2, основне музичке и

¹⁵ Извор: Завод за статистику – Монстат (2005), *Статистички годишњак 2005*, Подгорица, стр. 181, 187, 193–197, 200–204, 208.

балетске школе – 12); 16 факултета (шк. 2004/2005), 3 академије и факултета умјетности;

– *Научноистраживачка дјелатност*: четири научноистраживачка Института и једна истраживачко-развојна јединица (Институт) у привреди;

– *Дјелатност културе*: музеји (23), архиви (20), позоришта 8 (професионална четири, дјечја два, аматерска два), библиотеке 34 (научне и стручне 14 и народне 20 и школске 282), биоскопи (20), радиостанице (31), телевизијске станице (13), листови (76), часописи 30;

– *Здравствена дјелатност*: опште болнице (8), стационари (6), специјалне болнице (6), службе опште медицине (120 организационих јединица), специјалистичка служба (212), служба за заштиту и лијечење зуба (144), диспанзери и савјетовалишта за здравствену заштиту жена (25), заштиту предшколске дјеце и омладине (29), школске дјеце и омладине (28), апотека (41).

– *Социјална заштита*: установе за дјецу и омладину (6), установе за одрасле (2), установе за стручни и социјални рад (10).

– *Физичка култура* – 990 спортских клубова.

Дисперзија наведених институција, запослених у њима и корисника услуга одговара просторном размјештају становништва.

Адекватно концентрацији становништва у градовима, првенствено средишњег региона (Подгорица и Никшић), у њима је лоциран највећи број наведених институција и корисника услуга – како домицилног становништва општина тако и становништва из читаве Републике. У сјеверном региону, ту улогу имају градови Бијело Поље, Пљевља, Беране, а у приморском Котор, Херцег Нови, Бар и Будва.

Образовни, културни, здравствени и други стандарди у сфери друштвених дјелатности веома су различити у регионима, градским насељима и руралним срединама. То кореспондира нивоу укупног развоја региона, општина и градова. Разлике су веома изражене, посебно када се упореди ниво стандарда из градских насеља сјеверног региона са средишњим и јужним регионом Црне Горе и са развијеним срединама из окружења и свијета. Разлике посебно долазе до изражаја при компарацији међуодноса институција и корисника свих услуга, које пружају друштвене дјелатности, и репрезентативног броја становника и запослених.

Цјеловито посматрано, може се рећи да је у дугом року (пет и по деценија) стално повећаван број установа из друштвених дје-

латности, број корисника и ниво свих услуга, као и број објеката (јаслице, вртићи, школе, факултети, институти, културни центри, библиотеке, музеји, домови здравља, болнице, студентски домови, спортски објекти отвореног и затвореног типа...).

Уз то, побољшавани су просторни стандарди у односу на корисника. Наведено је квалификатив *побољшања стандарда укупног стандардног нивоа, посебно у урбаним срединама и стандарда градова*. То илуструју репрезентативни показатељи: а) смањења неписмености, обухватност генерације предшколским васпитањем; основним, средњим, вишим и високим образовањем, неформалним континуираним образовањем; број свршених ученика и дипломираних студената; б) повећање броја магистара и доктора наука, full-time истраживача, завршених пројеката; ц) смањење смртности одојчади, искорјењивање неких заразних болести, повећање броја љекара, стоматолога и фармацеута, обухватности становништва разним облицима здравствене заштите... д) повећање броја и разних облика културног стваралаштва (позоришног, радио-телевизијског, ликовног, књижевног...), посјетилаца, корисника књига и др.; е) установа за дјецу и омладину, домована ученика и студената и њихових корисника; ф) повећање обухватности (%) становништва разним облицима физичке културе и спорта, и др.¹⁶

У појединим краћим и укупном дугорочном раздобљу није ишло све узлазном линијом, ни у градским, ни у руралним насељима. Било је успона, заостајања и много проблема који су и данас присутни. Тешкоће и проблеми посебно су дошли до изражаја од почетка 90-их година прошлог вијека и за вријеме санкција, које је увела међународна заједница. Све је то утицало на остваривање нижег нивоа задовољавања потреба становништва Црне Горе у односу на ниво стандарда из 70-их и 80-их година прошлог вијека и развијене земље.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У дугорочном периоду, током друге половине XX и првом петогодишћу XXI вијека, одвијале су се значајне промјене у привредном, социјалном и друштвеном развоју Црне Горе. Становништво

¹⁶ Елаборација наведеног дата је у студији *Развој друштвених дјелатности*, Ор., *cit.*

као основни чинилац укупног развоја и демографско-популациони развој, дијелили су судбину свих дешавања у претходном социјалистичком систему и транзицијском процесу који траје.

Крупне промјене изазване индустријализацијом имале су посљедице на свим подручјима, јер су се десиле трансформације структура становништва, привреде и друштва у цјелини. Радикална дешавања представља процес деаграризације, који се испољавао кроз смањење учешћа пољопривредног становништва у укупном становништву и пољопривреде у структури друштвеног производа укупне привреде.

Насупрот наведеном било је повећање учешћа непољопривредног становништва и дјелатности индустрије и читавог терцијарног, као и квартијарног сектора привређивања. Ове процесе обиљежиле су сталне миграције становништва са села у градове и насеља градског карактера и демографско пражњење руралних насеља. Истовремено је и кроз спољне миграције и досељавања из бивших југословенских република повећаван број становника у градовима.

Укупне промјене настале у појединим краћим периодима и дугорочном (за више од пет деценија) испољавале су позитивна кретања која су допринијела: расту друштвеног производа, повећању запослености, урбанизацији градских насеља, повећању личног и друштвеног стандарда становништва и домаћинства.

Упоредо са наведеним, постигнути су изванредно значајни резултати у школовању становништва на свим нивоима образовања, повећању здравственог и културног нивоа становништва и др.

Позитивна кретања у домену појединих и свих дјелатности нијесу увијек ишла узлазно и без тешкоћа и проблема, којих је било увијек, али највише од почетка транзицијског периода. Тада је са промјеном система и под утицајем ванекономских фактора, криза била веома изражена, нарочито у градским насељима. То се одражавало на пад наталитета и животног стандарда укупног становништва, повећање смртности и др.

Посебно обиљежје дугорочног кретања становништва јесте његов територијални преразмјештај, тј. пресељавање и концентрација у градове и насеља градског карактера, предграђа већих градова, а на рачун становништва из руралних подручја. Тако се учешће становништва градских насеља у укупном броју становника Црне

Горе интензивно повећавало, са тенденцијом настављања у будућем периоду.

Главни центри у општинама, нарочито центри у средишњем и приморском, а затим и сјеверном региону (који су најразвијенији и најбоље су саобраћајно повезани), били су у претходном раздобљу, а биће и убудуће, језгра у којима ће се концентрисати становништво и потенцијали привреде и друштвене надградње. Они ће бити и урбана језгра са развијеном мрежом насеља и садржајима: образовног, научног, здравственог, спортског система, система разних облика културног стваралаштва, као и система социјалне и друштвене заштите становништва.

Предвиђа се да ће у њима, тј. у урбаним срединама, до 2010. живјети близу 70,0%, 2015, 75,0%, а до 2020. године око 80,0% становништва (укључивши и расељена лица) општине, односно зоне.¹⁷

Са интензивним развојем привреде и предузетничке иницијативе у измијењеној власничкој структури, и даљег развоја градских насеља и предграђа већих градова – сједишта општина и њиховим просторним ширењем, ствараће се предуслови за побољшање услова становања, урбанизацију насеља и животни стандард становништва.

Наглашена је потреба да се истовремено утврде мјере за подстицај развоја привреде и друштвених дјелатности (посебно образовања, здравства и културе) на привредно мање развијеном подручју, гдје се задржало сеоско становништво, у циљу заустављања даљих миграција на релацији село – град.

Градови у Црној Гори у наредном периоду треба да понесу главнину тежине будуће развоја. Концентрисани привредни и људски потенцијал у њима биће убудуће главна покретачка снага жељеног напретка (предузећа, школе, факултети, стручне, научне и др. дјелатности, сервис). То је неминовност која је у складу са тенденцијом свих градова у свијету. Јер више од половине свјетског становништва данас живи у градским насељима, а предвиђа се да ће у 2050. години у њима живјети чак 75,0%. Зато ће XXI вијек ући у историју као први „градски” вијек.¹⁸

¹⁷ Извор цитиран у фусноти 14, стр. 88.

¹⁸ Извор: Бијенале архитектуре у Венецији посвећено улози градова у нашем вијеку – *На почетку првој градској вијека*; „Дојче Веле”, Венеција; пренијеле „Вијести”, Подгорица, 26. септембар 2006.

Будући развој градова и насеља градског карактера у Црној Гори треба да буде садржајнији од постојећег и да, уз могуће очување аутентичности, прихвата боље стандарде, како би се на вишем нивоу остварила перспектива града као мјеста живота, рада и кретања његових становника. То захтијева дефинисање циљева и стратегије дугорочне демографско-популационе политике као дијела развојне политике, утврђивање политике и доношење стратегије дугорочног урбаног и регионалног развоја у склопу Националне стратегије одрживог развоја Црне Горе и Просторног плана Црне Горе до 2020. године, чија је израда у току.

Milica KOSTIĆ

LONG-TERM CHARACTERISTICS OF THE OF URBAN POPULATION
AND STANDARDS IN URBAN SETTLEMENTS IN MONTENEGRO

Summary

Analysis of the long-term characteristics of urban population in towns and urban settlements and their respective standards is being effectuated bearing in mind economic, social and developments in society in the second half of the 20th century and the first five years of the 21st century, in two social systems: ex socialist and transitional system.

The paper addresses: 1) the role of the towns and urban settlements in development of Montenegro, 2) the long-term characteristics of population in urban settlements and 3) standard of urban settlements, population and households as family communities, which is elaborated by using representative indicators of development of the towns and standard of living of the population (housing, infrastructure and improvement of conditions of living; urbanization, functioning of centers and communal utilities; individual consumption of the population; functions of public services).

The paper points out that the population, being the main factor of the development as such, and demography-population development were strongly influenced and were the part of what was happening in ex socialist system and the process of transition. The bulk of changes in shorter periods of time, as well as in more than five decades showed positive developments resulting in: growth of GDP and employment rate, urbanization, increase of the individual and social standard of population and households.

